

Добровольський О.А.

Литовська топоніміка на Миколаївщині (XV ст.)

Історично сформовані системи географічних назв, як правило, неоднорідні й об'єднують матеріал кількох мов, відкладений у географічних назвах (топонімах) певного регіону в різні історичні епохи. У часи античності та середньовіччя, частково витіснивши своїх попередників, нові народи починали нове життя не з перейменування морів, лиманів, річок і поселень, а з того, що зміцнювали оборону краю і починали господарську діяльність.

Географічні назви попередників продовжували своє життя вже як реалії, запозичені новою культурою, пристосовуючись до нової мови; нові географічні об'єкти (головним чином поселення) одержували свої імена вже за законами мовної культури прибульців. Як і люди, географічні назви народжуються, живуть і вмирають. Одні живуть довго – інші мають короткий вік. Деякі назви продовжують своє життя в пам'яті народній навіть після того, як географічний об'єкт припинив своє існування, втративши таким чином і свій юридичний статус. Трапляються і такі географічні об'єкти, яким повертають їх першоназви.

Перебування литовців у нашій краї – це лише коротка сторінка з його цікавої і великої історії, коли Литовсько-руська держава вийшла до берегів Чорного моря між Дніпром і Дністром.

У XV ст. Побужжя перебувало під владою Великого князівства Литовського, що знайшло своє відображення у топоніміці краю. На початку XV ст. з метою посилення колонізації Північного Причорномор'я, на місці сучасного м.Очакова, литовські феодали збудували фортецю під назвою Дашів, але, як гадають деякі історики, на місці фортеці вже в I-III ст. існувало поселення. Після відвідин Ольвії, Діон Хрисостом у своїй "Борисфенітській промові" згадує, що "Ріки (Дніпро і П.Буг – О.Д.) впадають в море біля укріплення Алектора, що, як говорять, належить дружині царя савроматів". Окрім того, існує нічим не підкріплена думка, що це було давньогрецьке місто-колонія. Як відомо, литовська колонізація нашого регіону тривала лише до кінця XV ст. Прийшли інші колонізатори.

1492 р. кримський хан Менглі-Гірей зруйнував фортецю Дашів і на її місці збудував іншу – Кара-Кермен (Чорна фортеця), яка пізніше перейшла під владу Туреччини і дістала назву спочатку Узу-Кале (Річкова фортеця), а пізніше – Ачи-Кале (Фортеця в гирлі ріки). Цю останню назву українці та росіяни поступово пристосували до своїх мов, додавши суфікси *-ів*, *-ов*. Так колишня турецька назва Ачи-Кале стала вимовлятися і писатися по-українськи Очаків, а по-російськи – Очаков. Після III ст. назви Алектор (інколи – Алектора), як і Дашів після XV ст.,

вже не вживалися і майже забулися.

Панування литовських феодалів у нашому регіоні залишило слід також у топонімі Вітовка (сучасний Корабельний район). Це поселення, спочатку як фортеця і митниця, заснував 1399 р. Великий князь литовський Вітовт (в інших транслітераціях – Вітаутас, Вітольд). Пізніше, після експансії в цей край Туреччини, відантропонімна назва Вітовт ускладнилася турецьким словом "гаммані", яке має значення "лазня", "купальня", "фонтан", що пояснюється тим, що у Ключанівській балці, на якій розташоване поселення, було багато потужних джерел доброї води.

Після того, як за Кючук-Кайнарджійським мирним договором 1774 р. ці землі відійшли до Росії, складна назва Вітольд-Гаммані була скорочена і пристосована до російської і української мов – Вітовка. Тут ми посилаємося на "Исторический очерк столетнего существования города Николаева" Г.М.Ге, який писав: "Село Витольд-Гаммани, прозванная нашими сейчас-же Витовкою, Потёмкин наметил для постройки в нём госпиталя..." (в кн. Историко-краеведческий выпуск "Именованъ город Николаев", Миколаїв, 1989, стор. 111). 1789 р. Вітовка стала військовим поселенням і була перейменована в Богоявленське на честь церкви Богоявлення Господня. З 1938 р. вже Октябрьське, а з 1962 р. – Жовтневе.

На півночі нашої області, у 180-ти кілометрах від обласного центру при впадінні р. Синюхи у Південний Буг, розташоване сучасне м. Первомайськ, але і там знаходимо сліди литовського панування майже шестисотлітньої давнини. Як свідчать різні історичні джерела, 1420 р. поблизу сучасного міста князь Вітовт спорудив кам'яний арковий міст і митницю, через які проходив торговельний шлях з Київщини і Брацлавщини на Очаків і Хаджибей (Хачибей). Гадають, що сучасна Одеса заснована на місці литовської фортеці Качибей (від антропоніма Борис Качуба), а Хаджибей – це вже турецьке народноетимологічне перетворення першоназви Качубіїв.

Присутність литовців у нашому регіоні зафіксовано також і у назві с. Брід Первомайського району. Відомо, що перше поселення, як прикордонна застава, існувало тут від початку XV ст. і його заснування пов'язується з військовими подіями на Півдні України, коли загони князя Вітовта, переслідуючи татар, влаштували переправу через брід. Раніше поселення було відоме у різних варіантах найменування: Витутув, Витулдова, Витульдів Брід, а з 1947 р. офіційною назвою села є скорочене – Брід, але, як це нерідко буває, після перейменувань, місцевими жителями вживається і неофіційна назва – Витутова. Гадають також, що на місці сучасного м.Вознесенськ, при впадінні річки Мертвод у річку Південний Буг, у XV ст. існувала литовська фортеця з назвою Соколец, яку запорожці називали Соколи.

Стосовно колишнього с.Гедвилове (тепер у складі смт. Криве Озеро) гадають, що воно було засноване ще у XIV ст. литовцями під час походів князя Віговта на татар. Назва відантропонімна – від литовського імені Гедвіл, зафіксована також у назві балки – Гедзилів Яр. У даному випадку на народноетимологічному перетворенні назви відчувається очевидний вплив слова "гедзь". Про народноетимологічні перетворення топонімів можна більш докладно прочитати у книзі О.Добровольського "Крізь тисячоліття. Історія Миколаївщини в топонімах" [3].

Довгий час в історичній літературі побувала думка, що історична битва 1363 р. при Синіх Водах, де литовський князь Ольгерд розбив татар, загнавши їх аж у задніпрянські степи, тим самим звільнивши більшу частину України від татаро-монгольської неволі (Куликовська битва – на 17 років пізніше) сталося на берегах р. Синюхи. Але в дійсності ця битва мала місце на берегах ріки Снивода, яка впадає в р. П.Буг вище проти його течії, між Вінницею і Хмельником. Помилка в локалізації переломної для Русі битви сталася, імовірно, через те, що у польській історичній літературі назва річки подавалася то як Sinowoda, то як Sniwoda, а історичні назви обох річок – Синя Вода або Сині Води. Важко сказати, хто перший з істориків помилково вказав на Синюху як на місце битви (можливо, Д.І.Яворницький у книзі "Історія запорізьких козаків, т. 1, К., "Наукова думка", 1990, стор. 343), але ця помилка "розгулялася" на сторінках історичної літератури. Цієї помилки не припустився видатний історик України М.С.Грушевський, який на карті "Українські землі у складі Польсько-литовської держави перед 1569 роком" показав р. Синя Вода (Снивода) між Хмельником і Вінницею.

Звертає на себе увагу те, що як правило, литовські топоніми, як власне і багато у слов'янських, відантропонімні, тобто походять від імені людини, що можна пояснити бажанням феодалів і в топоніміці утвердити своє право на землю.

Література.

1. Аркас М.М. Історія України-Русі. – Київ: Вища школа, 1991.
2. Горпинич В.О., Лобода В.В., Масенко Л.Т. Власні назви і відтопоніми утворення Інгуло-Бузького Межиріччя. – К.: Наукова думка, 1977.
3. Добровольський О.А. Крізь тисячоліття. Історія Миколаївщини в топонімах. – Миколаїв: Можливості Кіммерії, 1998.
4. Крючков Ю.С. Старый Николаев и окрестности. – Николаев: Дикий Сад, 1991.
5. Лобода В.В. Топонімія Дніпро-Бузького Межиріччя. – Київ: Вища школа, 1976.
6. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків. – Львів, 1990.
7. Янко М.Т. Топонімічний словник-довідник Української РСР. – Київ: Радянська школа, 1973.